

izvjestan broj priručnika u kojima su otkrivene sve tajne struke, no ti priručnici nisu namijenjeni tiskarskom stroju ili bilo kakvoj distribuciji: „Da, dragi moj gospodine, bilo tko, ništa nije i neće biti napisano za tebe. Znanost o ovom području tebi nije potrebna. Budući ne trebaš registar, nisu ti potrebni ni detalji o tuđim registrima. Ukoliko želiš stručno voditi registar u službi drugih ljudi, prvo moraš savladati umijeće. Pohađaj nastavu, plati školarinu, ulož svoj rad i trud“. Očito je jedina pedagoška metoda oralna odnosno učenje u praksi nakon što se plati školarina. Jedan od razloga kriptičnog pisanja, koji Rammingen navodi je tajnost, jer registar sadrži povjerljive podatke. Očito ne želi ozlovoljiti visokog plemića za čiji se registar brinuo i gdje je stekao svoje profesionalno iskustvo. Sadašnji čitatelji ne mogu, isključivo kroz proučavanje teksta, otkriti kako se zapravo u 16. stoljeću registar vodio. Rammingen se ograničava samo na apstraktnu razinu, ukazujući vlasnicima dokumenata na prednosti registra.

Tiskanim su arhivskim tekstovima tijekom 16. stoljeća očito prethodila stručna djela. Nekoliko je stručnih knjiga napisano mnogo prije „prvog“ priručnika publiciranog 1571, iako nisu bili tiskane. Jedan od načina najranijeg arhivskog obrazovanja bila su pisma: učitelj raspravlja o problemu pismom koje cirkulira među grupom primatelja. U Rammingenovom tekstu ima citata iz očito privatne korespondencije i stječe se dojam da o arhivskim problemima raspravlja s grupom poznavatelja. Sadržaj priručnika, prema Rammingenovim riječima, preuzet je iz pisma upućenog članu Gradskog vijeća Heidelberga.

Rammingen navodi kakva osoba treba biti *registrar* (arhivist): mora biti podobna, imati kompetencije koje su u mnogim aspektima mnogo više od onih koje se danas traže od modernog arhivista. *Registrar* treba dobro poznavati struku, položiti stručni ispit, biti introvertne i mirne naravi, u govoru razborit i pažljiv, jer su podaci u registrima često u potpunosti ili djelomično tajni, ne smije biti nezakonito dijete i mora pripadati uglednoj obitelji te posjedovati imanje koje je u posjedu njegove obitelji duže od trideset godina. Navedeni se zahtjevi mogu opravdati razumljivom potrebom za profesionalnim i osobnim integritetom, ali možda pripadaju i tradiciji tajnosti arhivâ, dostupnih samo vladarima i plemstvu.

Živana Heđbeli

Kolić, D. *Carsko-kraljevsko namjesništvo u Zadru: 1814.-1918. : institucija i gradivo*. Zadar : Državni arhiv u Zadru, 2010.

Kroz dugo 19. stoljeće središnja tijela vlasti za Dalmaciju nalazila su se u Zadru. Najznačajnije tijelo bila je Carska kraljevska vlada koja je od 1852. djelovala pod imenom Carsko kraljevsko namjesništvo za Dalmaciju. Austrijska administracija smatrala je gotovo sve spise tekućima te ih nije odvajala, niti odlagala u Arhiv starih spisa. Zbog toga je radom austrijske uprave i njezinih institucija u Dalmaciji nastala velika količina spisa. Djelovanjem središnje institucije - Namjesništva, nastao je najobimniji arhivski fond pohranjen u Državnom arhivu u Zadru (5422 svežnja i 3135 knjiga, uglavnom na njemačkom i talijanskom, a od kraja 19. stoljeća i na hrvatskom jeziku). Iako je riječ o središnjem tijelu vlasti, povijest institucija Carske kraljevske

vlade i Carskog kraljevskog namjesništva u Dalmaciji za vrijeme Druge austrijske uprave nedovoljno je istražena. Istraživači su se do sada uglavnom koristili fondom Namjesništva, ne pokazujući veće zanimanje za ustroj i način rada same institucije.

Autorica knjige Dubravka Kolić, viša je arhivistica zaposlena u Odjelu za obradu, sređivanje i zaštitu gradiva od 1813. do 1918. godine u Državnom arhivu u Zadru. Riječ je zapravo o nadopunjenom magistarskom radu koji je pod mentorstvom prof. dr. sc. Josipa Kolanovića, ravnatelja Hrvatskog državnog arhiva u miru, obranjen na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Primjenjujući suvremene arhivističke norme: ISAD/G, Opća međunarodna norma za opis arhivskoga gradiva, ISAAR/CPF, Međunarodna norma arhivističkog normiranog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji i najnoviju ISDF, Međunarodna norma za opis funkcija,¹ na prvo mjesto u knjizi postavljen je stvaratelj - austrijska Vlada i Namjesništvo za Dalmaciju, njihova struktura i funkcije, povijesni kontekst te hijerarhijska povezanost s nižim upravnim organima vlasti.

Fond se sastoji od dva podfonda: jedan je nastao radom Predsjedničke kancelarije (tzv. Prezidijalni spisi), a drugi radom Odjela Vlade odnosno Namjesništva. Za fond je izrađen arhivistički popis svežnjeva do 1911. godine i obavljena identifikacija značenja razredbenih skupina odnosno sadržajnih cjelina za Prezidijalne spise. Za spise Registrature sačuvan je u prijepisu popis s razredbenim skupinama. Poteškoću pri korištenju navedenoga gradiva predstavlja činjenica što za razdoblje od 1879. do 1918. ne postoji niti jedno registraturno pomagalo, jer je najvjerojatnije izgubljeno tijekom razmjene arhivskoga gradiva između Italije i Kraljevine SHS, kada je fond pretrpio najveća oštećenja. Gradivo fonda za navedeno razdoblje zbog toga se može koristiti samo uz pomoć razredbenog plana i arhivskog popisa.

Knjiga je podijeljena na pet većih cjelina: *Političke prilike i razvoj uprave za vrijeme prve austrijske uprave i francuske uprave* (11-26), *Druga austrijska uprava* (27-70), *Uredsko poslovanje* (71-97), *Klasifikacijski sustavi* (98-150) i *Povijest arhivskoga fonda* (151-171), a na kraju su dodana tri priloga: *Razredbeni nacrt Generalnog providurstva Dalmacije (1806-1809) - Prospetto per l'Archivio della Provveditoria generale della Dalmazia*, u prijevodu i izvorniku, *Classificazione in referantie in uffici di registrazione per l'I. R. governo di Trieste* u talijanskom izvorniku te *Upravitelji Dalmacije 1814-1914*. Dan je i sažetak na hrvatskom i talijanskom jeziku. Dodatnoj kvaliteti ove sinteze pridonose i kazala na kraju: Kazalo imena, Kazalo mjesta, gradova, pokrajina, država, povijesnih država i pokrajina te Kazalo pojmova.

U prve dvije cjeline integriran je povijesno-upravni kontekst od kraja 18. do početka 20. stoljeća. Knjiga započinje primirjem između Austrije i Francuske sklopljenim u Campoformiju 17. listopada 1797. godine, kojim je odlučeno o sudbini Dalmacije i ostalih mletačkih posjeda. Beč je nastojao izbjeći sjedinjenje Dalmacije s ostatkom Hrvatske, što je objašnjavano i opravdavano činjenicom da je Austrija dobila Dalmaciju kao kompenzaciju za teritorije u Italiji i Nizozemskoj, koje je prepustila Francuskoj. U početku novi režim nije dirao u staro mletačko upravno ustrojstvo te je promijenio samo najviše organe. U Zadru je osnovan područni ured Dvorske komisije

¹ Navedene norme dostupne su u hrvatskom prijevodu: prvo izdanje ISAD(G)-a objavljeno je 1997, a drugo 2001. godine; dva izdanja ISAAR/CPF-a izašla su 1999. i 2006. godine, a ISDF 2009. godine.

u Beču - Carsko-kraljevska komisija za Istru, Dalmaciju i Albaniju, na čijem se čelu nalazio komesar za civilne poslove. Komesar i Komisija predstavljali su središnju vlast u čijoj su nadležnosti bili uprava, financije i sudstvo u Dalmaciji, dok je u Boki i dalje zadržana vojna uprava. Već početkom sljedeće godine provedene su upravna i sudska reforma. Umjesto Carsko-kraljevske dvorske komisije, u Zadru je osnovana Cesarsko-kraljevska vlada za upravno-političke poslove i Apelacioni sud za građanske i kaznene sporove. Time je barem načelno započeo proces odvajanja upravnih od sudskih poslova. Po prvi put korištena je i titula guvernera, u čijim je rukama bila sjedinjena sva političko-upravna i sudska vlast. U veljači 1798. Dalmacija je podijeljena na dvadeset i dvije upravno-sudske teritorijalne jedinice - kotareve (*superiorità locale* ili mjesno starješinstvo).² Osim upravnih i funkcija zaštite imovine i osoba, kotarevi su imali i sudsku nadležnost prvog stupnja.

Razdoblje pod francuskom vlašću obilježeno je upravom dviju ključnih osoba: Vicenza Dandola, generalnog providura zaduženog za sve civilne poslove, te Augusta Marmonta, vojnog zapovjednika. Pod francuskom upravom Dalmacija je prošla kroz dva razdoblja: do 1809. nalazila se u sastavu francuskog Kraljevstva Italije, a od tada do 1815. čine ju dvije od sedam Ilirskih pokrajina. Od značajnijih reformi autorica ističe novu upravnu podjelu na četiri okruga koji su se dijelili na kotareve te uvođenje delegacija koje su provodile zakone i redovito podnosile izvještaj generalnom providuru. Za vrijeme Ilirskih pokrajina, čije se središte nalazilo u Ljubljani, povećan je broj dalmatinskih općina s 24 na čak 85.³ Uprava u Dalmaciji bila je povjerenjena pokrajinskom nadstojniku.

Obrada razdoblja Druge austrijske uprave kronološki je podijeljena na dva dijela: 1813-1848. i 1848-1918. Nakon novog rata i Napoleonova poraza, Austriji je na Bečkom kongresu potvrđena vlast nad cijelom istočnojadranskom obalom, pa su Dalmacija i Istra, ušavši u sastav Habsburške Monarhije, ponovno pridružene austrijskim zemljama. U sastav Dalmacije uključena je i nekadašnja Dubrovačka Republika te tzv. Mletačka Albanija s otokom Visom i kvarnerskim otocima Velim i Malim Lošinjem, bez Cresa i Krka. Do 1902. godine na čelu dalmatinske Vlade, najvišeg upravnog tijela, nalazio se general-namjesnik (guverner), koji je ujedno bio i pokrajinski vojni zapovjednik. Za svoj rad je odgovarao središnjoj vladi, generalštabu i carskom Dvoru. Do 1848. dalmatinsku pokrajinsku upravu su činili Vlada, okružni uredi, delegacije i komiteti u četiri zemaljska okruga i distrikta. Za Vladu i njezine urede odobrena je sljedeća uredska kategorizacija i platni stupnjevi službenika (više na str. 36-37): kategoriji A pripadali su službenici Vlade, kategoriji B službenici Kameralnog odvjetništva (*Kammersprokurator*), kategoriji C službenici Pokrajinskog državnog knjigovodstva (*Staatbuchhaltung*), kategoriji D službenici Uprave civilnih poslova i gradnje cesta, kategoriji E službenici Provizornog carinskog ureda (*Provisorische Zollamt*), a kategoriji F službenici okružnih kapetanata. Prema Carskoj odluci od 21. kolovoza 1819. potvrđena su Pravila o ustroju Vlade, kojima se definirao ustroj Vlade i središnje vlasti. Vladu i dalje čine guverner, jedan dvorski savjetnik, četiri savjetnika i

² Sjedišta kotareva su se nalazila u sljedećim mjestima: Cres, Krk, Rab, Pag, Zadar, Nin, Novigrad, Skradin, Šibenik, Knin, Sinj, Trogir, Split, Klis, Omiš, Brač, Hvar, Imotski, Makarska te u Poljicima i Metkoviću, gdje su zadržane stare uprave. Boka je imala tri takve upravne jedinice: Kotor, Herceg Novi i Budvu.

³ Vidi više u tablici *Prikaz upravne podjele pokrajine Dalmacije 1811*, na str. 25-26.

tajnici te manipulativni uredi (protokol, registratura i otpравништво). Fiskalni ured, Pokrajinsko računovodstvo, Ured državne blagajne, Ured za gradnje i ceste te Porezni ured djeluju pri Vladi kao pomoćni uredi. Ustroj vlasti bio je određen vladajućim političkim konceptom apsolutizma i centralizma, praćenog cenzurom i državnom kontrolom u svim segmentima društvenog života. Godine 1835. Vlada se sastojala od četiri odjela označenih rimskim brojevima, a na čelu svakog od njih bili su po jedan vladin savjetnik i tajnik. U djelokrug Prvog odjela (*Departament I*) spadalo je sudstvo, redarstvo, općine, kolonatski odnosi, različite pristojbe (takse), feudi te plemstvo. Pod Drugi odjel (*Departament II*) spadao je porez, katedralni poslovi, igre na sreću, poljoprivreda, nadzor nad radom ureda i namještanje službeničkog osoblja u Vladi i preturama, s izuzetkom namještanja službenika u preturama, koje je direktno postavljao Vladin savjetnik. U Treći odjel (*Departament III*) spadali su svi poslovi vezani za Crkvu, školstvo i znanost, dok za Četvrti odjel (*Departament IV*) autorica navodi da je „nadzirao sve poslove u pokrajini“ (str. 42).

Revolucionarna zbivanja 1848. pridonijela su reformama državnog aparata: kolegijalni sustav zamijenjen je ministarskim⁴, nakon 1850. vlade u krunskim zemljama zamijenjene su namjesništva, a u manjim zemljama pokrajinskim vladama. Namjesništvo, na čijem se čelu nalazio namjesnik, funkcioniralo je u Dalmaciji kao vrhovna upravna vlast, kojoj su povjereni poslovi političke i redarstvene uprave, trgovine i obrta, poljoprivrede, graditeljstva itd. Godine 1902. umjesto dotadašnja dva odsjeka i šest odjela, Namjesništvo dobiva Predsjedništvo i deset odjela. Dalmacija je 1861. godine dobila i svoj Sabor sa sjedištem u Zadru. Tijekom 19. st. okružna i kotarska uprava u Dalmaciji doživjela je mnogobrojne reforme, koje zbog svoje učestalosti nema smisla ni navoditi u kratkom prikazu, već je dovoljno spomenuti da ih je autorica u knjizi prilično jasno naznačila i sistematizirala.

Drugi dio čini okosnicu knjige. Oslanjajući se na analizu arhivskih dokumenata i dosadašnjih iskustava i spoznaja arhivista koji su radili na tom gradivu, dana je poredbena analiza te sistematizacija klasifikacijskih sustava i uredskog poslovanja upravnih institucija.

U prvom razdoblju austrijske uprave, u Dalmaciji se apliciraju modeli i mjere ustroja i modernizacije uprave, koje su u ostatku države primjenjivane od vremena carice Marije Terezije i reformi Josipa II. Za vrijeme Prve austrijske uprave, uredsko poslovanje dalmatinskih organa vlasti doživjelo je značajne promjene. Spisi su se počeli voditi tzv. njemačkim načinom uz pomoć registraturnih knjiga (urudžbenih zapsnika). Jedna od najznačajnijih reformi Josipa II. bila je reforma uredskog poslovanja, čiju je osnovu načinio viši službenik bečkih centralnih ureda Joseph von Sonnefels, koji je ustanovio sustav zasnovan na seriji, kakav je u upotrebi do danas. Tako definirani pravci razvoja uredskog poslovanja postali su u razdoblju neopapsolutizma jedan od elemenata poslovanja moderne države. Uz registraturne knjige, Vlada u Dalmaciji započela je s odlaganjem spisa po predmetnim skupinama. Prema opsežnom Uputstvu za uredsko poslovanje predsjedničkog ureda iz 1835. godine, navedeni su: opremanje poslova; otvaranje i prikazivanje, odvajanje i razdjelba, urudžbiranje, prepisivanje i otpravljanje spisa; poslovi pisarnice, evidencija periodičnih izvješća, evidencija propisa, rješavanje spisa i njihova revizija, poslovanje predsjedničke pisarnice i služ-

⁴ O pojedinim ministarstvima vidi više na str. 45-49.

benika; poslovi službenika predsjedničkog ureda, tajnika predsjednika, konceptista, voditelja urudžbenog zapisnika, otpravnika i poslovi pisara; radno vrijeme.

Spisi Dvorske komisije za Istru, Dalmaciju i Albaniju 1797-1798. podijeljeni su na 16 predmetnih skupina označenih rimskim brojevima. Svi upisi u urudžbene zapišnike uglavnom su na talijanskom jeziku, a pisani su njemačkom kancelarijskom goticom. Francuzi tijekom reformi uprave nisu uveli korjenite promjene, ali unaprijedili su uredsko poslovanje, naročito rukovanje spisima te uveli klasifikacijski sustav prema kojem je gradivo odlagano po naslovima i rubrikama.

Fond Vlade (Namjesništva za Dalmaciju za vrijeme Druge austrijske uprave) podijeljen je na dvije velike skupine: Spisi Predsjedničkog ureda ili Prezidijski spisi te Spisi registrature Vlade/Namjesništva. Spisi Predsjedničkog ureda vođeni su odvojeno od početka, s posebnim protokolima i indeksima. Do godine 1822. ne primjenjuje se registraturni nacrt, već se vode kronološkim redosljedom, a podijeljeni su u petnaest kategorija. Nakon 1834. godine pri klasifikaciji Predsjedničkog ureda mijenja se značenje kategorija, koje se dijele na potkategorije, a ove opet na rubrike. Kategorije su označene rimskim brojevima, potkategorije arapskim brojem u nazivniku, a rubrike arapskim brojem s desne strane.

Spisi dalmatinskog Namjesništva u početku su se vodili prema popisu razredbenih planova, koji je vrlo vjerojatno bio djelo lokalnih službenika. Uskoro je uočeno da takav način vođenja spisa uvelike i bespotrebno povećava opseg posla, zbog čega je sredinom 1825. godine preporučeno da se predmeti podijele na osam razredbenih skupina.⁵ Do 1848. razredbene skupine činile su sljedeće kategorije: I. porez, carine, takse i biljezi, pošte, II. trgovina, industrija, navigacija, III. policija, IV. crkva, V. vojska, VI. zdravstvo, VII. školstvo, VIII. vlada, uprava, IX. općine, komunalne službe, X. gradnja, XI. poljoprivreda, XII. fiskalni poslovi, feudi, XIII. državna blagajna, novac, državne obveze, XIV. sudstvo i XV. dobrotvorne ustanove. Do kraja djelovanja institucije broj i sadržaj razredbenih skupina nije mijenjan, osim što je nakon 1848. promijenjen način označavanja. Tada su se uvele potkategorije označene arapskom brojkom, dok su rubrike označavane velikim tiskanim slovima.

Posljednje poglavlje knjige vezano je uz povijest fonda, obradu i današnje stanje. U prvom dijelu objašnjena je podjela spisa Namjesništva između Kraljevine SHS i Italije nakon Prvog svjetskog rata. Drugi dio posljednjeg poglavlja zaključen je raspravom o fondovima koji su formirani kao samostalni, pa kao takvi u knjizi nisu sistematizirani, no sadrže i gradivo nastalo radom odjela Namjesništva. To su Građevinska sekcija, Odjel za zaklade, Odjel bogoštovlja, Feudalna komora i Pokrajinska komisija za alodizaciju feuda, Odjel za heraldička pitanja i Heraldička komisija.

Autoričina vremenska ograničenost ostavila je traga, pa se na nekim mjestima u tekstu mogu pronaći tehničke i pravopisne pogreške. Kad je već uloženi trud pri prijevodu prvog priloga, trebalo se držati načela dosljednosti, pa prevesti i drugi prilog. No, radi se o propustima koji su gotovo zanemarivi i zbog kojih knjiga ne gubi na kvaliteti i vrijednosti.

Ova sinteza neprocjenjiva je iz više razloga. Kao prvo, radi se o temi o kojoj u literaturi još nije pisano. Knjiga je rađena gotovo isključivo na temelju izvornih arhivskih

⁵ Takvu podjelu koristila je Kancelarija za odnose s pokrajinama.

dokumenata, a osobita pozornost posvećena je povijesti uprave, razredbenim i klasifikacijskim sustavima i sadržajima, strukturi i hijerarhijskim vezama, administrativnom i registraturnom poslovanju. Prikazana je struktura upravnih tijela u Beču i Dalmaciji te opisane njihove funkcije i veze. Bez poznavanja povijesti stvaratelja nije moguće ostvariti kvalitetan pristup gradivu nastalom njegovom djelatnošću. Zahvaljujući autoričinu trudu, ova sinteza rasvijetlit će put istraživačima pri proučavanju povijesti institucija, ali i sveukupne političke, socijalne i kulturne povijesti Dalmacije 19. stoljeća.

Radoslav Zaradić

Horvat, K., Molnar, B. (prir.). *Izvori za povijest zdravstva u Državnom arhivu u Zagrebu od sredine 19. do sredine 20. stoljeća*. Sv. 1-2. Zagreb : Državni arhiv u Zagrebu, 2011.

U Državnom arhivu u Zagrebu čuva se ukupno 17 fondova zdravstvenih i socijalnih ustanova i službi iz tzv. F klase (prema nacionalnoj arhivističkoj klasifikaciji). U prva dva sveska Vodiča kroz fondove i zbirke Državnog arhiva u Zagrebu, objavljena 2008. i 2010, ti fondovi su arhivistički opisani na razini vodiča, valorizirani, te dani iscrpni popisi njihove bibliografije i sumarni popisi njihovih dopunskih izvora u arhivskim i srodnim ustanovama. Ova dvosveščana monografija nastavlja navedeni rad. Prva knjiga sadrži arhivistički opis značajnijih arhivskih fondova, a druga ilustrativni opis s mnoštvom fotografija, nacрта i plakata. Treba istaknuti da je projekt bio popraćen i prigodnom izložbom.

Prva knjiga. **Fondovi i zbirke**. I-XIII + 282 str.

Prva knjiga je obavijesno pomagalo, tematski vodič posvećen izvorima za povijest zdravstva u devetnaestom i u prvoj polovini dvadesetog stoljeća. U njoj je detaljnije prikazano 13 fondova različitih zdravstvenih i socijalnih ustanova grada Zagreba, koji su okarakterizirani kao primarni izvori za povijest zdravstva, a ukupno sadrže 143,55 d/m gradiva. Prikaz tih fondova temelji se na postojećim obavijesnim pomagalima (inventarima i kazalima) izrađenima u Državnom arhivu u Zagrebu, a njihov opis i iskaz u knjizi je strukturiran kroz tri elementa: kratki historijat stvaratelja fonda, opis sadržaja fonda i njegov sumarni inventarni popis.

Sadržaj knjige podijeljen je u tri velike cjeline: *Fondovi zdravstvenih ustanova i službi* (str. 1-89), *Fondovi socijalnih i zdravstveno-socijalnih ustanova* (91-153) te *Ostali izvori* (155-217). Na kraju su navedena kazala predmeta, imena i mjesta te popis kratica i skraćenica. Prvi i drugi dio knjige donose historijate pojedinih ustanova (stvaratelja) s prikazom strukture fondova, dok je u posljednjoj cjelini *Ostali izvori* predstavljen preostali fundus Državnog arhiva u Zagrebu, koji sadrži relevantne informacije o ovoj temi: od fondova javne uprave, pravosuđa, odgoja i obrazovanja, pa sve do zbirki arhivskoga gradiva.

Prilikom arhivističke obrade, gradivo fondova zdravstvenih i zdravstveno-socijalnih ustanova grupirano je u nekoliko glavnih skupina: Opća dokumentacija nastala administrativnim poslovanjem ustanove (registraturna pomagala, urudžbirani i predmetni spisi, okružnice itd.), Dokumentacija o zaposlenicima (osobnici, knjige